

ETNOLOGIE

Valentin ARAPU

LILIECII ȘI BOLILE ÎN CONTEXTELUL PANDEMIEI DE SARS-CoV-2 ȘI A MEDICINEI MAGICE: PERCEPȚII, PREJUDECĂȚI ȘI REALITĂȚI (INTERFERENȚE ISTORICE, ZOOLOGICE, EPIDEMIOLOGICE ȘI ETNOCULTURALE)*

<https://doi.org/10.52603/rec.2021.29.01>

Rezumat

Liliecii și bolile în contextul pandemiei de SARS-CoV-2 și a medicinei magice: percepții, prejudecăți și realități (interferențe istorice, zoologice, epidemiologice și etnoculturale)

Pandemia provocată de virusul SARS-CoV-2 are multiple necunoscute, fiind lansate varia ipoteze în privința cauzelor apariției acestei molime. Una dintre ipotezele vehiculate, atât în mediul științific cât și în cel mediatic, vizează un șir de animale, purtătoare ale virusului SARS-CoV-2, transmis ulterior, prin medierea altor animale, la om. Liliecii figurează printre posibilele mamifere care sunt vizate într-o astfel de contaminare, dar nu există dovezi certe în această privință. Chiropterele joacă un rol important în ecologie, economie și în viața oamenilor, contribuind la protecția și polenizarea plantelor, eradicarea insectelor dăunătoare în agricultură, elaborarea unor noi remedii și preparate farmacologice, inclusiv anticoagulante. În folclorul românesc liliecii au o imagine malefică, fapt explicat prin modul lor nocturn de viață. Unele practici ale medicinei magice erau bazate pe folosirea anumitor părți din corpul liliacului (sânge, aripi, labe, puf) pentru a trata unele boli și metehne sufletești. Liliacul figurează în folclorul copiilor, în povești și ghicitori, fiind o ființă prin intermediul căreia cei mici cunoșteau fauna și învățau să deteste calitățile meschine ale ființei umane. În culturile lumii liliacul este omniprezent în folclor, în medicina magică și artă.

Cuvinte-cheie: lilieci, boli, SARS-CoV-2, medicina magică, folclor.

Резюме

Летучие мыши и болезни в контексте пандемии SARS-CoV-2 и практик магической медицины: восприятие, предрассудки и реалии (исторические, зоологические, эпидемиологические и этнокультурные интерференции)

Пандемия, вызванная вирусом SARS-CoV-2, связана со множеством неизвестных, в частности было выдвинуто много гипотез по выявлению причин этой болезни. Согласно одной из гипотез, обсуждаемых в научной и медийной среде, изначальными носителями вируса SARS-CoV-2 были некоторые млекопитающие, которые через посредничество других животных инфицировали человека. Летучие мыши фигурируют среди этих млекопитающих, но до сих пор не существует научно обоснованных доводов в пользу этого утверждения. Рукокрылые играют важную роль в экологии, в экономике и в жизни людей, способствуя защите и опылению растений, борьбе с насекомыми-вредителями в сельском хозяйстве, разработке

новых лекарственных средств и фармакологических препаратов, включая антикоагулянты. В румынском фольклоре сложился образ летучих мышей как вредоносных существ, исходя из их ночного образа жизни. В некоторых практиках магической медицины применяли отдельные части тела летучей мыши (кровь, крылья, лапы, пух) для лечения определенных телесных и духовных недугов. Летучая мышь упоминается в детском фольклоре, в сказках и загадках. С помощью этого образа малыши познавали фауну и учились выявлять и осуждать отрицательные стороны человеческой природы. В культурах мира летучая мышь представлена в фольклоре, в магической медицине и в искусстве.

Ключевые слова: летучие мыши, болезни, SARS-CoV-2, магическая медицина, фольклор.

Summary

Bats and diseases in the context of the SARS-CoV-2 pandemic and magic medicine practices: perceptions, prejudices and realities (historical, zoological, epidemiological and ethnocultural interferences)

The pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus has multiple unknown sides, various hypotheses regarding the causes of this plague being launched. One of the hypotheses, circulating both in science and in the media, concerns a series of animals, carriers of the SARS-CoV-2 virus, subsequently transmitted through other animals to humans. Bats are among the possible mammals that are targeted in such contamination, but there is no clear evidence in this regard. Chiroptera play an important role in ecology, economy and human life, contributing to the protection and pollination of plants, the eradication of harmful insects in agriculture, the development of new remedies and pharmacological preparations, including anticoagulants. In Romanian folklore, bats have an evil image, a fact explained by their nocturnal way of life. Some practices of magical medicine were based on the use of certain parts of the bat's body (blood, wings, paws, down) to treat certain diseases and mental ailments. The bat appears in children's folklore, in stories and riddles, being a creature through which the little ones got to know the fauna and learned to hate the petty qualities of the human being. In the cultures of the world, the bat is ubiquitous in folklore, magic medicine and art.

Key words: bats, diseases, SARS-CoV-2, magic medicine, folklore.

Actualitatea. După apariția primului focar de SARS-CoV-2 în orașul chinez Wuhan a fost lansată ipoteza că virusul a fost provocat de consumul în ali-

mentația localnicilor a cărnii de liliac, de altfel, fiind o preferință gastronomică mai veche în cadrul societății chineze. Rolul nefast al liliecilor în transmiterea virușilor la oameni a fost invocat și odată cu apariția epidemiei Ebola. În tradițiile iudaică și creștină au existat din vechime interdicții alimentare. Astfel, Moise a reglementat regimul alimentar, „fiind convins că ceea ce intră în corp putea să dea naștere la boale”: animale spurcate sau necurate pentru alimentație erau declarate cămila și porcul, ultimul fiind considerat vinovat de contaminarea evreilor de lepră în timpul aflării lor în Egipt; zburătoarele prohibite pentru consumul alimentar erau „liliacul, vulturul, corbul, cioara” (Biblia 2014: *Levitucul*, 11, 19; *Deuteronomul*, 14, 18; Gomoiu 1940: 21). În prorocirea lui Isaia se menționează că într-o anumită zi „oamenii își vor arunca idolii de argint și idolii de aur pe care și-i făcuseră ca să se închine la ei, îi vor arunca la șobolani și la lilieci”, lilieci fiind percepuți drept „năluca nopții” (Biblia 2014: *Isaia*, 3, 20; *Isaia*, 34, 14).

Pe parcursul istoriei oamenii și-au creat anumite stereotipuri și prejudecăți despre lilieci. În imaginarul colectiv s-a creat o percepție predominant negativă despre lilieci, etichetați drept creaturi malefice, devoratoare de animale și oameni prin sugerea sângelui. În viziunile tradiționale ale oamenilor lilieci erau asociați cu forțele răului, ale întunericului și diavolului. Un astfel de tablou sinistru al liliecilor a fost fortificat în operele literare și producțiile cinematografice prin mediatizarea mesajelor privind natura demonică și vampirică a liliecilor. Pictorul spaniol Francisco de Goya (1746–1828) prin opera sa „Capriciile”¹ a adus în scenă repertoriul vrăjitoriei în care figurile demonice „apar cu aripi de liliac” (Muchembled 1997: 264). Legătura malefică dintre lilieci și vampiri a fost nuanțată în romanul „Dracula”, publicat de către scriitorul irlandez Bram Stoker în anul 1897. Prin opera sa B. Stoker a pus bazele noului gen literar, a „literaturii cu vampiri” (Stoker 2018). Acest gen literar rămâne a fi popular în continuare, avându-l în centrul narațiunilor pe Vlad Țepeș, transformat în imaginarul autorilor, în *Dracula Vampirul* (Djuvara 2003). Natura malefică a liliecilor este accentuată în scrierile teologice, de exemplu Sfântul Ioan Gură de Aur compara aceste mamifere cu demonii care la fel „nu iubesc soarele și lumina”, preferă în schimb noaptea și întunericul, iubind viclenia și toate nelegiuirile, socotindu-le potrivite cu firea lor, iar dușmanii lor sunt virtutea și lucrările luminii” (Sfântul... 2002: 42).

Misticismul legat de lilieci a fost nuanțat de Lucian Blaga în legătură cu un sat „bântuit de ciumă” peste care trece „personificată ciuma cocoșată, călare pe-o reptilă uriașă cu solzi galbeni și verzi, ochi roșii și cu aripi de lăcustă enormă”, iar după ce se întunecă „Luna se ridică fantastic de repede de după deal. Lili-

ecii zboară în jurul ei atingând-o cu aripile” (Breazu 1926: 244).

Chiropterele². În literatura de specialitate există multiple aprecieri pozitive ale rolului exercitat de lilieci în floră și faună, având și repercusiuni benefice asupra omului. S. Andreev și A. Bondarenco numesc lilieci „ființe remarcabile”, „ființe cu totul deosebite, unice și irepetabile” (Andreev, Bondarenco 2006: 33). D. Borda și C. Borda susțin că lilieci sunt „animale fascinante” (Borda, Borda 2008: 16-22).

Lilieci au o vârstă de peste 50 de milioane de ani. Actualmente, pe Terra sunt cunoscute peste 1.200 de specii de lilieci, grupate în 18 familii și 202 de genuri. Lilieci sunt unicele mamifere care pot zbura „prin mișcarea activă și direcționată a aripilor”, de fapt, aripa liliacului este o „membrană mare de piele, întinsă între degetele elongate, corp și picioare” (Lilieci... 2014: 2). Abilitățile de zbor ale liliecilor sunt comparabile cu cele ale păsărilor, în dependență de specie lilieci pot dezvolta o viteză de la 50 km/h (*Nyctalus noctula*) până la 105 km/h (*Tadarida teniotis*), reușind și să migreze la distanțe considerabile (Borda, Borda 2008: 17). Lilieci se grupează în colonii, cele mai numeroase din cadrul vertebratelor, fiind atestate în peștera Braken din Texas în care lilieci (*Tadarida brasiliensis*) formează colonii de peste 20 de milioane de exemplare (Borda, Borda 2008: 19). În Republica Moldova există 21 de specii de lilieci, aparținând familiilor *Rhinolophidae* și *Vespertilionidae* (Andreev, Bondarenco 2006: 10; Anuarul 2019: 84). În România sunt identificate 31 de specii de lilieci. O singură colonie de lilieci în România poate ajunge la numărul de o mie în peșteri și, respectiv, până la două mii în podurile clădirilor. În fauna Marii Britanii sunt identificate doar 17 specii de lilieci (Lilieci... 2014: 6; Lilieci... 2016: 2). Important este faptul că numărul speciilor de lilieci este în creștere datorită „extinderii metodelor moderne de taxonomie genetică, dar și a perfecționării metodelor clasice, morfologice, ecologice, etologice etc.”. În ultimii ani pe continentul european numărul speciilor de lilieci a crescut cu opt, ajungând la 47 (Borda, Borda 2008: 27).

După tipul de nutriție lilieci se împart în: 1) insectivore (71,0%); 2) fructivore (23,0%); nectarivore / polenivore (5,0 %); carnivore / piscivore (0,7%); hematofage (0,3%) (Borda, Borda 2008: 19). Lilieci duc un mod de viață nocturn, fapt care „le permite să nu concureze cu animalele diurne pentru hrană”. Pentru a se orienta în spațiul nocturn lilieci utilizează „un sistem acustic particular, ecolocația”, având astfel capacitatea de a „vedea cu urechile”. Greutatea liliecilor genului *Rousettus* variază între 15 și 1.500 g, iar anvergura aripilor poate ajunge până la 2 m. Cele mai mari megachiroptere sunt vulpile zburătoare *Acerodon jubatus* și *Pteropus vampyrus*. La polul opus sunt

microchiropterele cu o greutate a corpului care variază între 1,5 g și 230 g. Cel mai mic mamifer zburător este întâlnit în Birmania – liliacul-bondar, *Craseonycteris thonglongyai* are o greutate de doar 2 g și o lungime a corpului de 29–33 mm, având o anvergură a aripilor de 15 cm (Borda, Borda 2008: 24).

Lilieci sunt vânați de mai multe mamifere, inclusiv de: jderul de piatră (*Martes foina*), vulpea (*Vulpes vulpes*), ratonul (*Procyon lotor*), hermelina (*Mustela erminea*), șobolanul (*Rattus rattus*, *R. norvegicus*), pisica (*Felis catus*), oposumul (*Didelphis sp.*) și chiar de lilieci carnivori care-și atacă seminii mai mici (Borda, Borda 2008: 92). Lilieci devin pradă și ale unor păsări răpitoare de zi (șoimul rândunelelor – *Falco subbuteo*; șoimul călător – *Falco peregrinus*) și, respectiv, ale unor păsări răpitoare de noapte (huhurezul mic – *Strix aluco*; striga – *Tyto alba*). În regiunile tropicale lilieci sunt vânați de șerpi (șarpele nordic de pin – *Pituophis melanoleucus*; șarpele boa – *Epicrates angulifer*; șarpele *Boa constrictor*) (Borda, Borda 2008: 93, 95).

În mediul ambiant lilieci îndeplinesc un important **rol ecologic**, astfel, lilieci nectarivori polenizează peste 500 de specii de plante din regiunile neotropicale. Prin dispersarea semințelor fructelor, lilieci contribuie la regenerarea pădurilor tropicale (un liliac frugivor poate răspândi până la 60.000 de semințe pe noapte) (Borda, Borda 2008: 95-96).

Chiropterele insectivore îndeplinesc un important **rol economic**. În Texas, coloniile speciei de lilieci *Tadarida brasiliensis* (care au un efectiv de cel puțin 100.000.000 de indivizi) consumă peste 1.000 de tone de insecte în fiecare noapte de vară. În sistemul agricol de creștere a bumbacului din Texas aportul anual al liliecilor în combaterea insectelor dăunătoare este estimat la 23 de miliarde de dolari (Макаров 2019: 11).

Pe durata unei nopți un liliac insectivor poate consuma mai mult de 2.000 de insecte. Pe timp de noapte lilieci ocupă locul păsărilor, consumând în cantități mari țânțari, păianjeni, molii, fluturi de noapte, muște, gândaci, cărăbuși de mai, viespi ihneumonide, viermi și omizi. În cea mai mare colonie de lilieci de pe Terra, alcătuită din circa 20 de milioane de lilieci, într-o singură noapte aceste mamifere consumă 150 de tone de insecte (Lilieci... 2014: 3).

Chiropterele joacă un **rol important în sănătatea omului**, consumând unele insecte implicate în transmiterea bolilor infecțioase, îndeosebi muștele și țânțarii. De exemplu un liliac din specia *Myotis dabentonii* poate captura în decursul unui singur zbor de vânătoare peste 4.000 de țânțari (Borda, Borda 2008: 114). În cercetările recente s-a stabilit că „o proteină rară, denumită *activator plasminogen salivar* și care a fost identificată în saliva liliecilor vampiri din America Centrală și de Sud, ar putea fi utilizată în tra-

tamentul ischemiei acute. Cercetările experimentale întreprinse pe animale au stabilit că saliva provenită de la *Desmodus rotundus* acționează mai repede, mai eficient și un timp mai îndelungat decât anticoagulanțele actuale. Se speră chiar ca această proteină să recupereze deficitul motor al pacienților care au suferit infarcte cerebrale, cu condiția ca ea să fie administrată în primele trei ore de la declanșarea atacului” (Borda, Borda 2008: 114). În acest context nuanțăm faptul că în tratarea medicamentoasă a virusului SARS-CoV-2, un rol primordial îl au preparatele anticoagulante.

În majoritatea statelor lumii chiropterele sunt protejate prin lege, în țările europene fiind în vigoare următoarele acte juridice: a) „Convenția privind conservarea vieții sălbatice și a habitatelor naturale în Europa”, semnată la Berna și intrată în vigoare la 1 iunie 1982; b) „Convenția pentru conservarea speciilor migratoare și a animalelor sălbatice”, semnată la Bonn și intrată în vigoare în 1983; c) „Acordul privind conservarea liliecilor din Europa” – EUROBATS, semnat la 4 decembrie 1991, la Londra (Borda, Borda 2008: 156-157; Jéré, Szodoray-Parádi, Szodoray-Parádi 2008: 8-12). În Republica Moldova sunt introduse în Cartea Roșie 16 specii de liliac, considerate a fi vulnerabile și periclitare (Anuarul 2019: 84). România a semnat în august 2000 documentul de aderare la EUROBATS, chiropterele fiind protejate de stat și de Asociația pentru Protecția Liliecilor din România (Borda, Borda 2008: 162-165; Lilieci... 2014).

Bolile liliecilor. În timpul zborului metabolismul liliecilor crește de 15 ori (al păsărilor doar de două ori), astfel în organismul chiropterele s-au format mecanisme de refacere a ADN-ului afectat de stres, drept consecință aceste mamifere nu se îmbolnăvesc de cancer, virusurile pe care le poartă nu le afectează. Lilieci au imunitate la circa 60 de viruși, respectiv, poartă în organism anumiți viruși pe durata întregii vieți, nefiind afectați de ei, dar, răspândindu-i altor mamifere și oamenilor (Макаров 2019: 11).

Totodată, lilieci suferă de numeroase maladii cum ar fi bolile infecțioase:

a) rabia – sunt foarte rare cazurile de transmitere la om, de exemplu în SUA în perioada 1980–1996 majoritatea cazurilor de turbare (16 dintr-un total de 22 de infectări) au fost asociate liliecilor;

b) bolile bacteriene – bruceloza, lilieci hematofagi se pot contamina prin sângele animalelor bolnave și pot transmite boala la alte animale sau la om;

c) bolile micotice (produse de ciuperci parazite în peșteri);

d) sindromul nasului alb – afectează lilieci aflați în hibernare, cele mai multe cazuri fiind atestate în nord-estul SUA;

e) bolile parazite – protozoarele, endoparaziții, ectoparaziții.

Contaminarea omului cu bolile transmise de la liliac poate fi evitată prin: evitarea contactului direct cu liliicii; în cazul dacă o persoană a fost mușcată de liliac urmează de spălat imediat plaga cu săpun și tratată cu soluții dezinfectante; consultarea rapidă a unui medic infecționist în scopul aplicării unei profilaxii post-expunere; identificarea liliacului; dacă se suspectează existența unui focar de rabie, este recomandată capturarea în siguranță a animalului și trimiterea lui la un laborator specializat (Borda, Borda 2008: 134).

Ebola. Primul caz al virusului Ebola (febră hemoragică) a fost atestat în anul 1976 în Republica Democratică Congo. Virusul a fost transmis de la animalele infectate la om. Liliicii fructivori, de rând cu cimpanzeii, gorilele, antilopele de pădure și porcii spinoși, depistați morți sau bolnavi, pot transmite virusul la oameni. Rata mortalității oamenilor contaminați cu virusul Ebola poate ajunge la 90%. Posibilii purtători ai virusului Ebola în Africa sunt liliicii fructivori din specia *Hypsignathus monstrosus*, *Epomops franqueti* și *Myonycteris torquata*. În consecință, răspândirea geografică a virusului Ebola poate coincide cu spațiul de habitat al acestor lilieci (Болезнь... 2014: 1-2, 4).

SARS. În luna noiembrie 2002 în provincia chineză Guangdong a fost înregistrată o infecție nouă numită „pneumonie atipică” (SARS – *Sindromul Acut Respirator Sever*) în rezultatul căreia au decedat 813 (916) oameni. Noua infecție, afectând sistemul respirator al omului, s-a răspândit în peste 30 de țări, fiind eradicată în luna iunie 2013. Primele focare ale „pneumoniei atipice” au apărut din cauza consumului în alimentația oamenilor a rozătoarelor din specia *viverra himalayana*. Important este că aceste rozătoare au fost intermediare în transmiterea infecției de la câteva specii de lilieci-potcoavă la oameni (Макаров 2019: 10).

Nipah henipavirus. Virusul a fost transmis la om de la câteva specii fructivore de lilieci asiatici, inclusiv de la vulpile zburătoare. Mortalitatea celor contaminați ajunge la 70%, lipsind și un vaccin împotriva acestei boli. Virusul *Nipah* a apărut în rezultatul defrișărilor pădurilor tropicale în Malaezia, drept urmare vulpile zburătoare au fost lipsite de spațiile tradiționale de habitat, transferându-se în plantațiile de mango de unde au răspândit virusul la porci iar de la porci au fost contaminați și oamenii. Ulterior focare ale virusului *Nipah* au fost înregistrate și sunt înregistrate în continuare în India și Bangladesh, fiind afectați oamenii și fermele de porcine (Макаров 2019: 10).

Liliicii în folclorul românesc. În tradițiile populare românești liliacul are o imagine contradictorie. Practicile magice, bazate pe folosirea anumitor părți din liliac – sânge, aripi, labe, puf – aveau menirea să tămăduiască un șir de boli și metehne sufletești. Totodată, aceste „ingrediente” de vrăjeală și farmece se

regăsesc într-o formă sau alta „în practicile magice ale tuturor popoarelor europene” (Candrea 1999: 197-198, 265). Astfel, vrăjitoarele prindeau lilieci în ajun de Crăciun (Olteanu 1999: 528), iar scheletul de liliac, rezultat în urma devorării trupului lui de către furnici într-o oală întoarsă cu fundul în sus, era folosit la farmecele de dragoste sau de respingere a unei anumite persoane: „Să-l prinzi și să-l pui într-o oală nouă – să-i faci bortă în fund – și să-l pui într-un moșinoi de furnici, pe hotar, alții zic că pe al 9-lea hotar, dar să fugi cât poți, căci când încete el a țipa de durere, dacă l-ai auzit, ai rămas surd. La 9 zile să mergi și să cauți și să găsești în oală un țepoieș și-o grebluță. Cu grebluța, pe cine ți-i drag să-l tragi, fără ca să te vadă, și nu mai poți scăpa de acela, iar cu țepoiul, pe cine nu-l poți suferi să-l împungi și las’ dac-a mai veni” (Mușlea 1932: 213; Niculiță-Voronca 1998: 384-385; Scurtu 1942: 263). Aripa de liliac purtată „lângă tine” era „bună de dragoste” (Niculiță-Voronca 1998: 385; Candrea 1999: 265). Prin folosirea liliacului în cadrul farmecelor de dragoste „se dorea cu mare asiduitate influențarea destinului” (Olteanu 1999: 529).

Practici similare erau atestate și în Europa Occidentală unde erau distinse două forme de magie erotică: a) *magia iubirii* care „urmărea să suscite sau să restabilească o afecțiune durabilă, adesea între soț și soție”; b) *magia sexuală* care avea „drept scop nu afecțiunea durabilă, ci atracția sexuală și gratificarea imediată”. Unul dintre mijloacele în vederea atingerii scopului *magiei sexuale* prevedea plasarea „la capul unei femei adormite” a unui „caier de lână îmbibat cu sânge de liliac” (Muchembled 1997: 2).

În părțile Tecucilor cu liliacul prins și uscat se afumau „cei ce suferă de frică sau băiguesc noaptea”, în Suceava se afuma cu păr de liliac pentru „ca să treacă ceasul cel rău” (Pamfile 1916a: 266). La fel, în Suceava circula un remediu popular ciudat care prevedea prinderea liliacului, jupuirea lui de piele, ultima fiind prăjită și făcută praf, iar cel care bea acest praf se vindeca „de orice boală” (Pamfile 1916a: 163-164, 401). Pentru tratarea omului „prins de friguri” trebuia de prins un liliac, de plămădit din el un rachiu și de administrat această licoare bolnavului (Bujorean 1936: 117). Cu sângele de liliac „care-i dă pe nas, când îi strivești capul” se ungeau coșurile și negii, „spre ai face să dispară” (Leon 1903: 60).

În popor se credea că va fi vreme bună sau vreme frumoasă atunci când „liliicii vor ieși în număr mare” (Pamfile 1916b: 9). Pentru a avea noroc și pentru ca să-i meargă în casă omul urma să îngroape un liliac în fața casei și peste el trebuiau puse câteva mone-de (Gorovei 1915: 235; Niculiță-Voronca 1998: 385). Liliacul era propice oamenilor de afaceri: cei care mergeau cu marfa în târg pentru negustorie urmau să

tragă „cu grebluța”³ și veneau „o mulțime de cum-părători”; ca să-ți meargă bine în prăvălie trebuia de îngropat „un liliac sub prag la intrare” (Niculiță-Voronca 1998: 385). La fel, consacrarea banului putea fi „făcută chiar de doritor, în urma contagiunii cu alte elemente magice”. În acest scop „trebuia să tai un liliac cu o monedă, apoi nouă zile s-o porți sub braț, fără să te rogi sau să mergi la biserică, fără să auzi sunele clopotelor” (Olteanu 1999: 220; Niculiță-Voronca 1998: 478).

Totodată, liliacul era perceput și ca o creatură malfică care provoca multiple boli și suferințe oamenilor și animalelor. În Bucovina oamenii credeau că șoarecele care a ros nafură în ziua de Paști în biserică „capătă aripi și se face liliac” (Niculiță-Voronca 1998: 384; Olteanu 1999: 344). În Talmaza din Basarabia exista percepția că liliecii sunt șoarecii care „gustă din biserică pristenii ș’apu fași arichi și zboară”, având și „peni la arichi” (Ștefănuță 1937: 197). În Țara Oașului se credea că liliecii sunt „nește păsări cu aripi”⁴. În imaginarul popular aripile de liliac erau asemănate cu cele ale dracului (Candrea 1999: 144; Niculiță-Voronca 1998: 484). Diavolul putea lua înfățișarea unui animal, inclusiv cea de liliac, pentru ca ulterior întâlnindu-l pe om cu „gândul să-i vâre boala în trup” (Candrea 1999: 153). În unele descântece de alungare a bolilor, cu circulație în Teleorman, este invocată Mamarca, adică duhul necurat, „mamă a Dracilor și soție a lui Scaraoschi, identificată cu zeul sirienilor antici Mamona” care se poate metamorfoza în liliac (Ghinoiu 2013: 179).

Liliacul era considerat prevestitor al morții. Dacă i se dădea cuiva liliac pisat în mâncare, cel din urmă își pierdea cumpătul, „umblând nebunatic”. Oamenii se fereau de atingerea liliacului, crezând că dacă un liliac s-ar așeza pe capul cuiva, rupându-i un fir de păr de pe cap, atunci acel om urma să moară în curând (Gorovei 1915: 163, 320, 395; Niculiță-Voronca 1998: 385). Dacă liliacul „se anina cuiva pe cap”, prinzându-se „cu căncele lui”, trebuia să-și taie părul pentru al scoate (Niculiță-Voronca 1998: 385). Se credea că dacă liliacul trece pe sub vacă, „ea crușește” (Gorovei 1915: 347).

În povestea „Fata cea leneșă” tatălui fetei i se făcuse foame la miezul nopții, dar baba când se duse la bucătărie descoperi că „și friptura, și brânza și slănina făcuse picioare și intrase pesemne în cuib de soarice!” Moșneagul o dojeni pe babă, care, la rândul ei i-l sfătuiră: „o să rabzi până mâne și mâne să te înveți minte ca să mănânci la masă până ce te sature, și să te lași de învățul d’a mânca noaptea ca liliecii” (Popescu 1894: 467).

În folclorul pentru copii din Runcurelu, Mehedinți, a avut circulație următoarea ghicitoare: *În pădurea chiriacului / Este cuibul liliacului*, răspunsul corect

fiind *păduchele* (Materialuri... 1900: 535).

În subcultura deținuților din România liliacul este prezent prin forma sa vampirică. În limbajul de argou există o categorie de pușcăriași numiți vampiri, fiind astfel etichetați criminalii careucid „din plăcerea de a vedea curgând sânge” și deținuții știrbi, „cu dantură lipsă în față” (Țânțaș 2007: 116).

Liliacul în culturile lumii. În Egiptul Antic, conform Papirusului Smith „oamenilor cu cataractă li se turna în ochi sticlă pisată încinsă, un tratament care funcționa cu adevărat, iar genele crescute înăuntru erau frecate cu sânge de liliac” (Belofsky 2014: 9).

În Mexic liliacul simbolizează lumea de dincolo și introspecția. În cultura mayașă exista divinitatea-liliac numită Camazotz, asociată nopții și introspecției. Pentru a le întări forța și caracterul, numele copiilor era ales din numele animalelor, iar după adoptarea creștinismului numele era identificat din „cele ale sfinților însoțite de respectivele animale”. În antropimia mayașă este atestat numele Chiltzinacani Ohtli, având semnificația de Liliacul Roșu al Drumului (*chiltic* – roșu, *tzinacantli* – liliac, *ohtli* – drum), culoarea roșie fiind asociată ordinii (Toma 2015: 66, 261, 263). Fiecare om avea un *nagual* (spirit vegetal sau animal tutelar) ce putea fi „un liliac, un colibri, un coyote” (Toma 2015: 107).

În literatura occidentală, influențată de percepțiile orientale, liliacul apare ca o completare a imaginii *vampirului*-strigoi. Vampirul, fiind perceput în calitate de mort demonizat, iese din mormânt noaptea „sub forma unui liliac, sugă sângele oamenilor adormiți, le provoacă acestora coșmaruri, transformându-i pe semenii, în ultimă instanță, în ființe asemenea lui” (Olteanu 1999: 142). În iconografia demoniacă europeană din secolele XIV–XVI erau sesizate influențele chineze în reprezentarea unor „hoarde de diavoli cu aripi de liliac” (Olteanu 1999: 170; Delumeau 1998: 67, 72). În percepția mitologică populară a croaților, pentru a zbură, vrăjitoarele se ungeau cu un unguent special după care le creșteau „aripi ca de liliac” (Olteanu 1999: 222).

Rușii purtau pentru sănătate, pentru a fi feriți de febră „un liliac de noapte uscat” (Candrea 1999: 265; Суеверия... 2013: 37). În regiunea Voronej se credea că șoarecele care va mușca din sfânta pască se transformă în liliac urmând să trăiască în casa în care s-a produs metamorfoza (Суеверия... 2013: 197). În iconografia rusă, influențată de percepțiile populare, necuratul avea după umeri aripi dințate la fel ca cele ale liliacului (Власова 2008: 39-40). În creațiile iconografice erau reprezentate bolile febrile cu chipul a douăsprezece femei (fecioare), deseori nude, înzestrate cu aripi de liliac și gonite de Arhanghelul Mihail cu o bătă metalică în bezna infernului. Relevant este faptul că fiecare femeie, simbol al unei boli, avea culoarea

sa aparte: una era toată în alb, alta în galben, cea de-a treia în roșu etc. (Власова 2008: 328). Pentru a evita apariția pistruiilor era recomandată purtarea unui liliac uscat, atârnat de o punguliță cu tămâie, fixată pe găitanul crucii de la piept (Власова 2008: 73). Se credea că seara, pe amurgite, liliacul tinde să rupă un fir de păr de pe capul omului pentru al duce în copac. Respectiv, sănătatea omului va depinde de faptul pe care creangă a atârnat liliacul firul de păr: dacă a atârnat firul de păr pe o creangă „umedă și proaspătă”, adică acoperită cu frunze, atunci omul va acumula în greutate și va deveni sănătos; dacă firul de păr va fi atârnat de liliac pe o creangă uscată, atunci omul va slăbi, „se va usca” și va fi bolnav (Власова 2008: 115). Totodată, dacă liliacul se așeza pe om, atunci acel loc pe care s-a așezat „se va usca”, adică se va îmbolnăvi (Суеверия... 2013: 200). Conform unei percepții populare din regiunea Voronej, dacă un liliac va intra în zbor într-o odaie, era semn că în curând cineva va muri (Суеверия... 2013: 204). În mitologia rusă este invocat un personaj numit „leșai”⁵ care este blestemat în a se transforma în liliac, primind și un chip diabolic drept pedeapsă de la Dumnezeu pentru că a mâncat nafură pe îndesate (Власова 2008: 301).

În secolul al XIX-lea în practicile medicale ale aborigenilor („tolay”) de pe insula Noua Britanie, aflată în apropierea țărmurilor Noii Guinee, erau efectuate operații chirurgicale pe craniul pacientului, numărul supraviețuitorilor atingând o cotă neverosimilă de tocmai 75%. Secretul acestor operații reușite, efectuate sub aerul liber, rezidă în aplicarea mai multor echipamente sterile, iar pe final, plaga pacientului era cusută cu fibre de bambus trecute printr-un ac confecționat din aripa unui liliac. Traumatismele craniene frecvente în rândul aborigenilor se explică prin folosirea praștiilor în confruntările militare dintre triburi, iar cunoștințele temeinice ale anatomiei omului, în mod paradoxal, au la bază practicarea de către localnici a canibalismului (Медникова 2004: 113-114).

În tradițiile romilor căldărari din regiunea Ural era răspândită practica de confecționare a talismanelor din liliaci. Un astfel de talisman putea aduce în casă fericirea și bogăția. Ocaziile de a prinde liliaci erau rare, rezumându-se doar la cazurile când liliacul intra în zbor în casă sau cort. Dacă un liliac intra în zbor într-o casă, însemna că este o casă bună. Un astfel de liliac era păstrat cu grijă, fiind ascuns după icoana din locuință. Atingerea liliacului era considerată un semn bun, iar așezarea liliacului pe umărul omului era semn de fericire. Confecționarea talismanelor din liliaci includea și tăierea capului sau numai a unei părți a mamiferului. Capul liliacului era înfășurat în pânză și păstrat cu grijă alături de obiectele din aur pentru a atrage mai mult aur în casă. Un alt talisman era confecționat din mai multe ingrediente: lumânări de

ceară, aur, pâine și liliac, toate fiind rostogolite până ce rezulta un boț în formă sferică (Кожанов, Черных 2018: 115-126).

Concluzii: Focarele de răspândire a virusurilor apar în acele zone geografice în care omul, prin varia metode abuzive, a ocupat spațiile de habitat ale liliacilor, în special prin defrișarea pădurilor care constituiau mediul de trai al acestor mamifere, fiind astfel încălcată armonia existentă de până atunci în raporturilor dintre om și chiroptere.

Rolul chiropterelor este polivalent, fiind importante contribuțiile lor de ordin ecologic, economic și având un impact important asupra vieții omului. În majoritatea țărilor chiropterele sunt protejate prin programe speciale, iar cele mai vulnerabile specii sunt introduse în Cartea Roșie. În pofida multor stereotipuri, doar 0,3% din lilieci sunt hematofagi, adică vampiri care se hrănesc cu sângele animalelor, majoritatea chiropterelor (71,0%) fiind insectivore.

Prejudecățile formate în literatura artistică, artă și folclor despre natura vampirică a chiropterelor țin mai mult de imaginarul individual și colectiv al oamenilor care cunoșteau destul de puține despre modul de viață nocturn al lilieciilor.

În coloniile lilieciilor sunt răspândite multiple boli de care în primul rând suferă aceste mamifere. Au fost atestate un număr infim de cazuri când rabia a fost transmisă de la liliac la om. Lilieci de rând cu alte mamifere, au transmis omului febra hemoragică – Ebola. În anul 2002 de la lilieci, prin intermediul unei specii de răzătoare himalayene, a fost transmisă la om „pneumonia atipică” – SARS: *Sindromul Acut Respirator Sever*. După defrișările masive de păduri, virusul *Nipah* a fost transmis de la lilieci la porci și extins asupra omului.

În folclorul românesc liliacul îndeplinește un rol dihotomic, constituind atât un remediu al medicinei magice în tratarea unor boli trușești și sufletești, cât și perceput ca o creatură malefică, fiind exploatată în acest sens componenta sa necurată. În culturile lumii – Mexic, Europa Occidentală, Rusia, în tradițiile romilor – liliacul este omniprezent în folclor, în medicina magică și artă.

În pofida a mai multor supoziții și ipoteze, nu s-a demonstrat că lilieci ar fi responsabili de transmiterea virusului SARS-CoV-2 la om, deși, este cunoscut faptul că aceste mamifere au imunitate la circa 60 de virusi de pe planetă. Mai important este faptul că acea proteină rară *activator plasminogen salivar*, identificată în saliva lilieciilor vampiri din America Centrală și de Sud, va putea fi utilizată în tratamentul ischemiei acute, respectiv, saliva provenită de la *Desmodus rotundus* va acționa mai eficient decât anticoagulantele actuale.

Note

* Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 96-PS 20.80009.1606.02 „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale”.

¹ „Capriciile” (1799–1802) lui Francisco José de Goya y Lucientes reprezintă 80 de gravuri tematice dintre care 38 au tematica vrăjitoarelor, monștrilor, călugărilor și a „lumii spiritelor”.

² Termenul chiroptere este de origine greacă, având următoarea semnificație: *kheir* – mână; *pteron* sau *pteryx* – aripă (Borda, Borda 2008: 16).

³ O părțică a scheletului de liliac în formă de „greblă mică”.

⁴ Cules de la Mărie Bura (55 de ani) (Mușlea 1932: 213).

⁵ Este un duh al pădurii. În regiunea Vladimir țărani îl mai numeau „garkun”, fiind convinși că a apărut în rezultatul legăturii dintre femeie și necurat, în rezultat, *garkun*-ul chiar dacă se aseamăna la chip cu omul, totuși se deosebea prin faptul că nu avea umbră (Максимов 1903: 73).

Referințe bibliografice / References

Andreev S., Bondarenco A. Liliicii ființe remarcabile. Chișinău: Soc. „Biotica”, 2006. 36 p.

Anuarul IPM (Inspectoratul pentru Protecția Mediului) – 2018. Chișinău: Pontos, 2019. 348 p.

Belofsky N. Leacuri stranii: o istorie șocantă a practicilor medicale de-a lungul veacurilor. București: Editura ALL, 2014. 192 p.

Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Trad. de ieromonahul D. Cornilescu, 1921 A. D. Ed. reviz. autorizată. București: Societatea Biblică Română, 2014. 1225 p.

Borda D., Borda C. Liliicii. Relații cu omul și mediul înconjurător. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2008. 223 p.

Breazu I. Opera poetică a lui Lucian Blaga. Înviere. Sfârșit. În: Cosinzeana. Revista literară săptămânală. Anul X, nr. 25. Cluj, 1926, p. 243-244.

Bujorean G. Boli, leacuri și plante de leac cunoscute de Țărâtimea Română. Sibiu: Editura Asociațiunii „Astra”, 1936. 403 p.

Candrea I.-A. Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică. Iași: Polirom, 1999. 475 p.

Delumeau J. Păcatul și frica. Culpabilizarea în Occident (secolele XIII–XVIII). Vol. II. Iași: Polirom, 1998. 361 p.

Djuvara N., Olteanu R. De la Vlad Țepeș la Dracula Vampirul. Ed. a II-a. București: Humanitas Junior, 2003. 101 p.

Ghinoiu I. Mitologie română: dicționar. Ed. a II-a. București: Univers Enciclopedic Gold, 2013. 351 p.

Gomoiu V. Biserica și medicina. Brăila: Tipografia „Presa” Brăila, 1940. 174 p.

Gorovei A. Credinți și superstiții ale poporului ro-

mân. București: Librăriile Socec & Comp.; Leipzig: Otto Harrassowitz, 1915. 465 p.

Jére C., Szodoray-Parádi A., Szodoray-Parádi F. (ed.). Liliicii și evaluarea impactului asupra mediului: ghid metodologic. Satu-Mare: Profundis, 2008. 126 p.

Leon N. Istoria naturală medicală a poporului român. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903. 161 p.

Liliicii. Animalele despre care merită să știi! Protecția liliicilor cu potcoavă în România. 2014. 8 p. În: https://liliicii.ro/wp-content/uploads/2016/09/brosura_CLP_Rhinolophus_Romania.pdf (vizitat 08.11.2020).

Liliicii. Cum ne ajută? Cum să-i ajutăm? 2016. 8 p. În: https://aplr.ro/wp-content/uploads/2014/09/Liliicii-Helpline-150dpi_low.pdf (vizitat 08.11.2020).

Materialuri folklorice culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului Public prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Vol. I. P. I. București: Tipografia „Corpului didactic” C. Ispasescu & G. Rbatanescu, 1900. 747 p.

Muchembled R. (ed.). Magia și vrăjitoria din vechime și până astăzi. București: Humanitas, 1997. 357 p.

Mușlea I. Cercetări folklorice în Țara Oașului. În: Anuarul arhivelor de folklor (I). Cluj: Cartea Românească, 1932, p. 117-240.

Niculiță-Voronca E. Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică. Vol. I. Iași: Polirom, 1998. 504 p.

Olteanu A. Școala de solomonie. Divinația și vrăjitorie în context comparat. București: Paideia, 1999. 616 p.

Pamfile T. Mitologie românească. Vol. I. Dușmani și prieteni ai omului. București: Librăriile Socec & Comp., 1916a. 401 p.

Pamfile T. Văzduhul după credințele poporului român (Din viața poporului român. Culegeri și studii, XXVIII). București: Librăriile Socec & Comp.; Leipzig: Otto Harrassowitz, 1916b. 181 p.

Popescu N. D. Fata cea leneșă. În: Vatra. Foaie ilustrată pentru familie. Anul I, nr. 14. București: Editura C. Sfetea, 1894, p. 466-468.

Scurtu V. Cercetări folklorice în Ugocea românească. În: Anuarul Arhivei de Folklor. Vol. VI, publ. de I. Mușlea. București: Imprimeria Națională, 1942, p. 123-300.

Sfântul Ioan Gură de Aur. Diavolul și magia. Sinodia Spiridon ieromonahul Nea Schiti. Sfântul Munte Athos: Panaghia, 2002. 88 p. În: <https://www.sufletortodox.ro/arhiva/carti-documente/Ioan-Gura-de-Aur/Ioan%20Gura%20de%20Aur%20-%20Diavolul%20si%20magia.pdf> (vizitat 08.11.2020).

Stoker B. Dracula. București: Grupul Editorial ART, 2018. 528 p.

Ștefănuță P. V. Cercetări folklorice în Valea Nistrului-de-Jos. În: Anuarul Arhivei de Folklor. Vol. IV, publ. de I. Mușlea. București: Imprimeria Națională, 1937, p. 31-228.

Toma G. Reprezentări tanatologice în spațiul românesc și în cel mexican: o abordare transdisciplinară (Teză de doctorat). Cluj-Napoca: Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2015. 352 p.

Țânțăș V. H. Dicționar de pușcărie. Limbajul de argou al deținuților din România. Cluj-Napoca: Napoca-Star, 2007. 119 p.

Болезнь, вызванная вирусом Эбола. Информационный бюллетень ВОЗ, № 103, апрель, 2014. 10 с. / Bolezn', vyzvannaia virusom Ebola. Informatsionnyi biulleten' VOZ, nr. 103, april', 2014. 10 s. În: <https://www.rosпотреbnadzor.ru/regi-on/210fz/file/InfoBulVOZBoleznVyzvannayaLihoradkoyEbolaAprel2014.pdf> (vizitat 24.10.2020).

Власова М. Энциклопедия русских суеверий. СПб.: Азбука-классика, 2008. 655 с. / Vlasova M. Entsiklopediia russkikh sueverii. SPb.: Azbuka-klasika, 2008. 655 s.

Кожанов К. А., Черных А. В. „Талисманы удачи” в традиционной культуре цыган-кэлдэраров. În: Магия успеха и благополучия. Научный альманах. Т. 19, № 1, 2018, с. 115-126. / Kozhanov K. A., Chernykh A. V. „Talismany udachi” v traditsionnoi kul'ture tsygan-kelderarov. În: Magiia uspekha i blagopoluchiia. Nauchnyi al'manakh. T. 19, № 1, 2018, s. 115-126.

Макаров В. Летящие на крыльях ночи. Почему не стоит недооценивать летучих мышей. În: Ветеринария и жизнь. Федеральная отраслевая ежемесячная газета, № 10 (29), октябрь 2019, с. 10-11. / Makarov V. Letiashchie na kryl'iakh nochi. Pochemu ne stoit nedootsenivat' letuchikh myshei. În: Veterinariia i zhizn'. Federal'naia otraslevaia ezhemesiachnaia gazeta, nr. 10 (29), oktiabr' 2019, s. 10-11. În: <https://www.vetandlife.ru/upload/iblock/ece/ece39be6aaba876433b153c68466790f.pdf> (vizitat 24.10.2020).

Максимов С. В. Нечистая, неведомая и крестная сила. СПб.: Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903. 526 с. / Maksimov S. V. Nechistaia, nevedomaia i krestnaia sila. SPb.: Tovarishchestvo R. Golike i A. Vil'borg, 1903. 526 s.

Медникова М. Б. Трепанации в древнем мире и культ головы. М.: Алетея, 2004. 208 с. / Mednikova M. B. Trepanatsii v drevnem mire i kul't golovy. M.: Aleteia, 2004. 208 s.

Суеверия и предрассудки крестьян Воронежской губернии. Хрестоматия. Сост., вступ. статья и прим. Г. Н. Мокшина. Воронеж: Истоки, 2013. 272 с. / Sueverii i predrassudki krest'ian Voronezhskoi gubernii. Khrestomatia. Sost., vstup. st. i prim. G. N. Mokshina. Voronezh: Istoki, 2013. 272 s.

Valentin Arapu (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în istorie, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Валентин Арапу (Кишинев, Республика Молдова). Доктор истории, Центр этнологии, Институт культурного наследия.

Valentin Arapu (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in History, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: valarapu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1103-9758>